

УДК 355.332.1+316

СТРУКТУРНІ СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Капінус Олександр Сергійович
м. Львів

У статті розглядається сутність наукової категорії соціальна відповідальність. Представлено авторське бачення соціальної відповідальності у професійній діяльності майбутніх офіцерів. Аналізується зміст структурних складових соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Збройних Сил України. Основний акцент зроблено на аналізі мотиваційної складової соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України. Зокрема охарактеризовано емоційно-вольову стійкість, сформованість цінностей, розвиток сумління та емпатії.

Ключові слова: соціальна відповідальність, компоненти соціальної відповідальності, емоційно-вольова стійкість, ціннісні орієнтації, сумління, емпатія.

Сьогодення вимагає компетентних офіцерських кадрів Збройних Сил України (ЗСУ), які синтезують у собі кращі особистісні якості, що базуються на самовідданому виконанні військового обов'язку. Розвиток демократичного суспільства вимагає від майбутніх офіцерів дисциплінованості та сформованості адекватних ціннісних орієнтацій. Виходячи із зазначеного, на порядок денний поставлено неупереджену необхідність у формуванні соціальної відповідальності у майбутніх офіцерів Сухопутних військ, що, насамперед, зумовлюється підвищенням персональної відповідальності за суспільні перетво-

рення, які відбуваються в українській армії.

Аналіз останніх досліджень у зазначеній галузі свідчить, що питання формування відповідальної поведінки вивчалися науковцями. До прикладу, Г. Ващенко, М. Грушевський, О. Духнович, М. Максимович, О. Потєбня, С. Русова, К. Ушинський, П. Юркевич вивчали загальні особливості виховання. Теоретико-практичні аспекти соціальної відповідальності представлено у роботах Н. Головка, М. Левківського, Н. Огренича, В. Савченка, М. Сметанського, В. Сухомлинського та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень у галузі соціальної відповідальності, ще й до нині не вироблено загальноприйнятого підходу до сутності та основних видів соціальної відповідальності. Констатуємо й той факт, що формування соціальної відповідальності не було предметом окремого педагогічного дослідження військових педагогів. Виходячи із названих аргументів, мета статті передбачає поглиблення сутності наукової дефініції «соціальна відповідальність» та аналіз мотиваційної складової соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України.

Вивчаючи напрацювання М. Сметанського [3] та Л. Теренової [6] ми прийшли до розуміння того, що соціальна відповідальність формується у результаті засвоєння соціально-історичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями. У цілому, соціальна відповідальність включає адекватну поведінку людини по відношенню до інтересів інших людей та

передбачає розвинуті вміння дотримуватися прийнятих у суспільстві норм та виконувати відповідні до свого статусу ролі професійні обов'язки. У нашому баченні саме соціальна відповідальність відображає рівень включення особистості в соціальне життя і виступає у якості вагомий умови розвитку духовного прогресу суспільства, а також відображає реальне співвідношення між особистістю та суспільством. Можна констатувати, що соціальна відповідальність є узагальненим виразом усіх форм відповідальності та тісно пов'язана із духовністю особистості.

Отже, соціальну відповідальність, як наукову дефініцію, ми розглядаємо як моральну рису людини, а також як якість, що безпосередньо концентрує в собі усвідомлений особистістю обов'язок. Вважаємо, що соціальна відповідальність офіцерів ЗСУ полягає у схильності особистості поводитися адекватно по відношенню до інтересів інших людей та суспільства у цілому, дотримуватися прийнятих норм та відповідально і ефективно виконувати свої професійні обов'язки. На основі систематизації наукових досліджень, які проведені О. Зайчуком та Н. Оніщенком [8] виокремлено основні риси соціальної відповідальності, які притаманні майбутнім офіцерам ЗСУ, а саме:

- призначається соціальними інститутами та існує у різних видах та регламентується соціальними нормами;
- не є засобом примусу, а тому регламентується у довільному порядку та має довільну форму;
- тісно пов'язана із засобами суспільного впливу та настає у залежності від розуміння її змісту і ставлення до неї [8, с.497–502].

На основі вище наведених аргументів соціальну відповідальність доцільно розглядати через діалектичний взаємозв'язок між особою офіцера Сухопутних військ ЗСУ та суспільством, що характеризується взаємними правами та обов'язками з виконання приписів соціальних норм та передбачає реалізацію засобів впливу у разі її порушення. Соціальна відповідальність майбутніх офіцерів є ієрархізований феномен, що включає системний підхід до окремих компонентів та встановлення зв'язків між ними. Вважаємо, що чітке та обґрунтоване виокремлення складових соціальної відповідальності дозволить нам провести експериментальне дослідження щодо формування у переважної більшості майбутніх офіцерів Сухопутних військ ЗСУ, які навчаються в Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, високого рівня соціальної відповідальності.

Зазначимо, що у напрацюваннях науковців [3], які висвітлюють структуру соціальної відповідальності виокремлено три компоненти, а саме: когнітивний (знання, погляди, переконання, Я-концепція, ідеали, сумління); емотивний (почуття, потреби, мотиви, прагнення, інтереси, рівень емпатії); практичний (вміння, навички, звички, поведінка) [3, с.41–44]. Представлений перелік компонентів ми прийняли за основу, проте вважали за доцільне внести певні уточнення на основі специфіки формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Сухопутних військ ЗСУ.

У процесі дослідження виокремлено три компоненти. Першим вважаємо мотиваційний компонент соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Су-

хопутних військ, який пов'язаний із самовихованням та самовдосконаленням особистості, він базується на мотивації, що є важливою умовою формування готовності особистості до професійної діяльності. Сукупність мотивів визначає сенс усієї діяльності по формуванню соціальної відповідальності. Вважаємо, що емоційно-вольова стійкість, сформованості ціннісних орієнтацій та розвиток сумління і емпатії будуть провідними складовими у мотиваційному компоненті.

Когнітивний компонент передбачає розуміння курсантами сутності соціальної відповідальності, розширення і поглиблення знань щодо норм та правил відповідальної поведінки, усвідомлення того, наскільки важливими для майбутніх офіцерів є норми та обов'язки на макрорівні – державному; мезорівні – військової частини, колег офіцерів, власної родини, а також на мікрорівні (особистісна соціальна відповідальність). Вагомими складовими виступають навчально-пізнавальна активність, військово-патріотична активність та соціальна активність майбутніх офіцерів.

У нашому баченні когнітивний компонент соціальної відповідальності курсантів репрезентує свідому соціальну поведінку на основі особистісно-значущих норм та правил, він передбачає вміння організувати свою діяльність на основі ініціативи та творчості у складних ситуаціях щодо самовідданого виконання військового обов'язку. Дисциплінованість, цілеспрямованість та свідоме виконання військового обов'язку – вагомі складові цього компоненту.

У даній статті зупинимося більш докладно на характеристичі емоційно-вольової стійкості, ціннісних орієнтацій, сумління і емпатії як складових мотиваційного компоненту. Зазначимо, що готовність до професійної військової діяльності визначається, передусім, через механізм національно-громадянської ідентифікації та передбачає спрямованість курсантів на військову службу, його ставлення до армії та до військової справи. В основі такої спрямованості лежить емоційна стійкість. Отже, емоційно-вольова стійкість передбачає здатність особистості свідомо регулювати свою поведінку та здійснювати практичні дії у будь-яких ситуаціях військової служби на основі вимог Статутів ЗСУ.

Емоційна стійкість базується на таких психологічних якостях як розсудливість, пам'ять, мужність. У цілому, емоційно-вольова стійкість особистості пов'язана із самовихованням, самовдосконаленням, саморозвитком фізичних, психічних, соціальних потенцій, які є необхідними для несення військової служби. У духовно розвинутої особи, як зазначає В. Каюков [4] діяльність реалізується безкорисливо та самовіддано, тому проявляється у переживанні позитивних емоцій (радості, щастя) як винагороди за діяльність в ім'я істини, свободи, краси, добра і в переживанні вини (чи мук совісті) як смислової кари за егоцентричну корисливу діяльність.

Вважаємо, що ціннісні орієнтації посідають вагоме місце у структурі соціальної відповідальності. Адже, як вважає О. Завгородня [2], саме цінності виступають регуляторами соціальної поведінки конкретної особистості. Науковці схиляються до думки, що ціннісні орієнтації можна вважати «віссю самосвідомості». Зважаючи на вагомість зазначеної ка-

тегорії, наведемо ще декілька підходів науковців до її трактування. До прикладу, А. Алексеева під цим поняттям розуміє форму функціонування смислових утворень особистості. Е. Дюркгейм розглядає ціннісні орієнтації як колективні уявлення, що виступають базисом соціального порядку. В. Кашуб трактує як певну систему ідеалів, фундаментальних понять і цілей, якими живе суспільство (найбільш вагомими моральні цінності: совість, сором, скромність, співчуття, жаль, порядність, безкорисливість, непримиренність до зла, любов, відповідальність за свої вчинки і слова). Т. Бутківська подає узагальнену класифікацію ціннісної системи, а саме: трансцендентні (душа, віра, надія, любов, покаєння), соціоцентричні (уявлення про людину як вищу цінність, гуманізм тощо) і антропоцентричні (автономність, самореалізація і таке інше) цінності.

Ми переконані, що в курсанта, який відзначається високим рівнем сформованості ціннісних орієнтацій суспільні (соціальні) цінності повинні бути узгодженими з індивідуальними (суб'єктивними) цінностями. При відсутності у суспільних відносинах правових норм, авторитарний спосіб регуляції ціннісних орієнтацій опускається на індивідуальний рівень і закріплюється на ньому у вигляді певної структури індивідуальної (споживацької) свідомості. Усе це призведе до зниження соціальної відповідальності та сприятиме опосередкованості системи ціннісних орієнтацій особистості, а також віднесе майбутнього офіцера до референтної групи з низьким рівнем свідомості.

Доцільно зазначити, що вагомою інстанцією мотиваційного компонента, яка регулює соціальну відповідальність особистості виступає сумління. В. Франкл [10] поділяє сумління на: авторитарне та гуманістичне. Авторитарне сумління, на думку вченого, – це не голос інтерналізованого авторитету: батьків, держави, або будь-якого іншого авторитету. Автор аргументовано доводить, що люди почувають не провини, а страх; закони і санкції зовнішнього авторитету стають частиною індивіда, і замість почуття відповідальності перед кимось зовнішнім, з'являється відповідальність перед власним сумлінням. Ми погоджуємося, що сумління більш ефективний регулятор поведінки, ніж страх перед зовнішнім авторитетом. У свою чергу, гуманістичне сумління – це «не інтерналізований голос авторитету... це наш власний голос, що не залежить від зовнішніх санкцій і схвалень... Сумління – не наш власний вплив на самих себе. Це голос нашого істинного, справжнього «Я», звернений до нас самих, до того, щоб жити продуктивно, розвиватися всебічно й гармонійно, тобто для того, щоб стати тим, ким ми є лише у можливості» [10, с. 16]. Саме тому, провідним завданням виховання автор вважає не лише передачу знань, а, насамперед, шліфування сумління.

М. Савчин виділяє сумління як таку інстанцію, що «регулює взаємодію свободи та відповідальності індивіда, а тому сумління доцільно розглядати як вищу духовну інстанцію соціально відповідальної особистості» [5, с. 245]. Вважаємо, що соціальні домагання й очікування є важливим механізмом функціонування і розвитку сумління людини.

Емпатія за концепцією Т. Ліпса розуміється як естетичне почуття цінності, що виникає при безпо-

средньому переживанні особисто себе в чуттєвому об'єкті. Отже, емпатію доцільно трактувати як особливу чуттєвість та переживання, що виникає при спогляданні зовнішнього світу, вона є особливим зв'язком внутрішнього переживання із спогляданням зовнішньої форми. У цілому, емпатія розглядається як здатність відчувати, бачити, виділяти, відтворювати і реагувати на почуття та переживання інших людей. Вона має складну структуру. Як когнітивне явище, емпатія – це спосіб розуміння іншої людини, спрямований на аналіз її особистості у тому числі не лише осмислене, але й інтуїтивне пізнання її емоційних переживань. Поряд з цим, емпатія – це здатність проникати до афективних орієнтацій іншої людини, це співчутливість до її переживань, здатність прилучатися до емоційного життя іншого, розділяти його емоційні стани, відчувати емоційне благополуччя чи негаразди. «Поведінковий компонент виявляється у підтримуючих вчинках здатності «вкладати» себе в іншого і впливати на зміни його особистості, активної допомоги і підтримки його» [5, с. 221].

У нашому розумінні, емпатія передбачає не просто розуміння емоційного стану іншого, а й відтворення його в самому собі. Найвищою формою емпатії є поведінкова, дійова емпатія, тобто не лише розуміння стану іншого, переживання за нього, а й підтримка, надання йому допомоги. Дійова емпатія, повною мірою, виражає ототожнення себе з іншою людиною, тобто є моральним резонансом, який становить дійсну основу взаємин, побудованих на відповідальності за іншу людину. Існує безпосередня залежність: чим вищою є загальна культура, тим інтенсивнішою стає здатність співпереживати, співчувати людям. Дійова співучасть у долі іншого, співчуття до чужого горя збагачують та розвивають почуття соціальної відповідальності курсантів. Актуалізація емпатійних процесів (розвиток емоційної сприйнятливості, відчуття внутрішнього сприяння іншому) здійснюються у процесі діяльності, суттю якої є турбота про іншу людину, у ситуаціях, які потребують співчуття та співпереживання іншим людям. Здатність співчувати, співпереживати і радіти за іншого, а отже, і вміти поставити себе на його місце – це те, що визначає добру людину.

Вважаємо, що майбутній офіцер ЗСУ повинен співчувати і допомагати іншій особі, яку спіткала біда, приймаючи на себе її горе і не чекаючи одержати будь-що натомість. За визначенням науковців (І. Бех, В. Сухомлинський) потреба у чуйності виховується паралельно з іншими через реалізацію їх у визнанні, взаємодопомозі. Усе це матиме вплив на формування соціальної відповідальності.

Таким чином, у процесі проведеного дослідження встановлено, що соціальна відповідальність це новоутворення особистості, що є результатом суб'єктивного сприйняття навколишньої дійсності та передбачає відповідальне ставлення до виконання військового обов'язку. Емоційно-вольова стійкість, сформованість ціннісних орієнтацій та розвиток сумління і емпатії виступають складовими мотиваційного компоненту соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Сухопутних військ ЗСУ. Їх вагомість обумовлено тим, що саме мотиваційний компонент соціальної відповідальності майбутніх офіцерів тісно пов'язаний із самовдосконаленням особистос-

ті, базується на мотивації, що є важливою умовою формування готовності особистості до майбутньої професійної діяльності та самовідданого виконання військового обов'язку.

Перспективи подальшого нашого дослідження передбачають вивчення практичних механізмів вдосконалення соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Сухопутних військ Збройних Сил України.

Література та джерела

1. Завалевський Ю.І. Формування громадянської спрямованості старшокласників у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ю.І. Завалевський. – К., 2003. – 19 с.
2. Завгородня О.В. Особливості становлення цінностей у ранньому юнацькому віці / О.В. Завгородня // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали Методологічного семінару АПН України – К.: Генезис, 1998 – С.334-339
3. Зонь В.В. Формування структури соціальної відповідальності у майбутніх менеджерів туристичної індустрії в університеті / Зонь В.В., Шилова О.І. // Вісник Національної академії оборони України. Зб-к наук. праць – К.: НАОУ, 2009. – Вип. 3 (11). – С.39-45
4. Каюков В.І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Каюков В.І. Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1996. – 182 с.
5. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: Дис... док. психол. наук. – К., 1997. – 447 с.
6. Сметанский Н.И. Формирование социальной ответственности учителя в системе «школа-вуз-школа» [Текст] : дис... д-ра пед. наук / Сметанский Николай Иванович; Винницкий педагогический ин-т. – К., 1994. – 351 с.
7. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М.: Академия, 2003. – 302 с.
8. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
9. Терехова Л.В. Формирование социальной ответственности подростков в процессе общественно полезного труда [Текст]: дис ... канд. пед. наук / Терехова Лариса Владимировна ; АПН Украины, Институт педагогики. – К., 1993. – 123 с.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла / В.Франкл. – М.: Прогрес, 1990. – 391 с.

В статье рассматривается сущность научной категории социальная ответственность. Анализируется содержание структурных составляющих социальной ответственности будущих офицеров Вооруженных Сил Украины. Представлены авторское видение роли социальной ответственности в профессиональной деятельности будущих офицеров. Основной акцент сделан на анализе мотивационной составляющей социальной ответственности будущих офицеров Сухопутных войск Вооруженных Сил Украины. В частности охарактеризовано эмоционально-волевую устойчивость, сформированность ценностей, развитие совести и эмпатии.

Ключевые слова: социальная ответственность, компоненты социальной ответственности, эмоционально-волевая устойчивость, ценностные ориентации, эмпатия.

This article deals with the essence of the scientific category of social responsibility. The content of the structural components of the social responsibility of the future officers of the Ukrainian Armed Forces is analyzed. The author's vision of social responsibility in the professional activity of future officers has been presented. It's focused on the analysis of motivational and practical component of social responsibility of future officers of the Armed Forces of Ukraine. It's also described the emotional and volitional stability, the formation of values, the development of conscience and empathy.

Key words: social responsibility, components of social responsibility, emotional and volitional stability, values, conscience, empathy.